

DEN SAMSTÄMDA TOKYO-ORKESTERN

Ett fåtal rader om det ”kontrafaktiska” och betydligt fler om 1930- och 40-talens *James Bond* och hans magnifika spionring i Japan
nedtecknade av
Mats Parner

”Under samtalet vid portvinet berörde vi ett gammalt ämne: vem är den störste spionen i världshistorien? Någon yrkade på Karl Schulmeister – den man som vann ett par av kejsar Napoleons slag innan ett enda skott avlossats. Men nästan alla instämde, när jag ögonblicket senare föreslog doktor Richard Sorge.”

(Överste Vernon Hinchley på sid 168 i **Spioner och kontraspioner**)

☞☞☞ Man säger ibland att första världskriget utlöstes av ”skotten i Sarajevo” söndagen den 28 juni 1914. Det var då som den österrikiske ärkehertigen Frans Ferdinand och dennes gemål Sophie mördades av en serbisk nationalist, blott 20-åriga Gavrilo Princip. Några veckor senare inleddes krigshandlingarna.

Faktum är att det nyssnämnda påståendet om de ödesmättade (Sarajevo)skotten kan spetsas till ytterligare: den automobil i vilken tronföljaren Frans F och hans gravida maka befann sig hade råkat köra fel med påföljd att chauffören tvingats backa och hamnat bara någon meter från den skjutglade attentatsmannen Gavrilo P, som därmed kunde fyra av utan att ens behöva sikta.

Det var alltså vid närmare påseende ett banalt körfel som gav upphov till första världskriget...

Ja, så kan man faktiskt säga. Men yttrandet blir meningsfullt enbart i ’1914-årskontexten’, dvs enbart med hänsyn tagen till det speciella klimat – eller bättre *den politiska struktur* – som var för handen just då. Detta har jag en gång lärt mig av historikern Lennart Ödeen. En omedelbar konsekvens av denna insikt är att aldrig så många avlossade (Sarajevo)skott år 1912 eller 1913 skulle ha blivit helt verkningslösa, åtminstone som krigsutlösare. Men sommaren 1914 pekade alla barometrar och alla tecken i skyn på att åsk- och ovädersmolnen tornade upp sig. *Först då* kunde Principkulorna och det förargliga styrfelet leda till miljoners och åter miljoners död i ett förödande storkrig.

Å andra sidan kan man fråga sig vilka de politiska följderna skulle blivit, om Gavrilo P och de övriga konspiratörerna sysslat med något annat och mer behjärtansvärt den 28 juni. Det troliga är att kriget ändå hade utlösts. Men lika troligt är att det påbörjats vid ett senare tillfälle och att förloppet i viss mån blivit ett annat. Dessvärre har ingen av oss tillgång till facit; vad de ’rätta’ svaren anbelangar, så kan vi inte stort mer än spekulera.

Det heter att man ägnar sig åt ”kontrafaktisk” historieskrivning (eller s k *om*-historia), när man lanserar problem som det senaste: vilka skulle de mest sannolika konsekvenserna ha blivit, om bara? – eller om bara inte?

☞☞☞ Vi skall nu låta de två sista siffrorna i 1914 byta plats och förflytta oss till juni månad 1941, där vi osökt ställs inför ett annat kontrafaktiskt spørsmål. Lämpligen kan det formuleras

ungefär så här: skulle Tredje rikets massiva angrepp på Sovjetunionen (Operation Barbarossa) ha rönt större framgång, om inte agent 1004 Richard Sorge satt ett antal käppar i nazisthjulena? För att besvara den frågan startar jag från noll och kör sedan vidare i kronologisk ordning:

Karl Marx och Friedrich Engels öppenhjärtiga brev till vännen och meningsfränden F A Sorge känner vi alla till. En av denne Herr Sorges driftiga söner begav sig till Ryssland i vuxen ålder och slog ned bopålar i närheten av Baku, där han verkade som ingenjör och gifte sig med en rysk kvinna. Richard föddes 1895 som den yngste i en syskonkrets på nio. Kort därefter vände ingenjören åter till väst med familjen vid sin sida och med Berlin som den nya replipunkten.

Unge Richard S visade sig begåvad långt över genomsnittet men lät sig ändå enrullas på den tyska sidan i 1914 års krig. Han skadades i striderna tre gånger, vid sista tillfället ganska svårt, och övergav i det läget slaktbänken för skolbänken. I någon månad studerade han anatomi och histologi med sikte på tandläkaryrket men tröttnade rätt omgående. Ekonomi och, framför allt, statskunskap låg bättre till för den 22-årige krigsveteranen. I det senare ämnet disputerade han, av det förra drog han med tiden nytta i sitt professionella värv. Sorge var också en språktalang vida utöver det vanliga. På sitt livs middagshöjd talade han engelska, franska, ryska, kinesiska och japanska tämligen obehindrat. Till detta kom hans tyska *fadersmål* (plus en något skruvad och dithills okänd variant av skandinaviska).

I likhet med sin radikale farfar kände sig sonsonen intimt förtrogen med de idéer som hyllades på den vänstra av de politiska stränderna. Först slöt han sig till Oberoende Socialdemokratiska Partiet, där bland andra Rosa Luxemburg verkade, men redan i oktober 1919 blev han medlem i Tysklands Kommunistiska Parti, KPD, som grundats året dessförinnan.

Med tiden skulle Richard S framstå som ett av Josef Dzjugasjvili Stalins främsta redskap, men själv uppträdde han varken som maktthungrig partikoryfé eller som devot stalinist. I och för sig må nr 1004 Sorge ha varit en typisk 007:a (vilket jag snart skall visa) men på sitt privata baner snidade han tidigt in ideal som jämlikhet, broderskap, frihet och fred, samtliga lika hedervärda som klassiskt socialistiska.

Gunnar Wall beskriver honom otvetydigt som ”drömmare och visionär” på sid 75 i **Historiens största spioner** (Semic förlag 2007).

Under förra hälften av 20-talet återfanns doktor Sorge på olika universitet och högskolor, men en period slet han ont som vanlig kolgruvearbetare med rätt (samt partiplikt!) att organisera de tillfälliga yrkesbröderna. I april –24, bara tre månader efter Lenins död, kom genombrottet. Då tjänstgjorde Richard S som auktoriserad livvakt åt gästande sovjetiska dignitärer under KPD:s kongress i Frankfurt och vann de kvinnliga besökarnas längtande hjärtan och de manligas fulla tilltro. Det intryck han gjorde var tydligen oförglömligt. Följden blev att några av potentaterna i den sovjetiska delegationen erbjöd RS en åtråvärd tjänst vid Kommunistiska Internationalens (”Kominterns”) sekretariat i Moskva.

Anbudet kom som manna från himlen.

Ett par månader senare for Richard Sorge östvärt med Christiane Gerlach, hans äkta hälft, som enda resällskap. Att författa digra rapporter och analysera läget för kommunistpartierna i väst blev fr o m nu hans uppgift i några år. Som komplement tillkom ständiga utlandsresor västerut med dubbla syftemål: fullt legitima doktorsbesök i de olika partihögkvarteren varvade RS med extraknäck i spionbranschens utkanter, låt vara relativt oförargliga knäck (än så länge).

Av det äldre gardets partitoppar fungerade Nikolaj Bucharin (1888-1938) till en början som dr Sorges beskyddare och välgörare.

Men i och med att Josef Stalin gradvis tog ett allt handfastare grepp om unionsrodret försvann de gamla trotjänarna en efter en ut bland kulisserna (och sedermera för alltid). Den okonstlade och på många sätt aktningsvärde Nikolaj B råkade tidigt i onåd. Därigenom blev Sorges arbete inte längre skattat efter förtjänst. Efter Bucharins sorti fanns ingen vid den energiske 1004:ans sida, och ingen läste hans spionrapporter och doktorsanalyser med tillbörligt allvar. Christiane G, Sorges hustru, kände avsmak för livet i det allt vintrigare sovjetriket; tårögd vände hon åter till hemmet och republiken Weimar. Hennes lagvigde tycktes inte ha stort annat att välja på.

Dock är tillvaron fylld av överraskningar: i samma ögonblick som 'Hesa Fredrik' tillkännagav att RS:s uppdrag var till ända, blev han oförmodat kontaktad av Jan Berzin, högste unionschef för den militära underrättelsetjänsten, GRU. Berzin undrade, hur Sorge ställde sig till reguljärt GRU-arbete i Kina under en begränsad tid. Den tillfrågade blev inte svaret skyldig; i avsaknad av rött ljus signalerade han genast grönt.

Han förutsattes operera under kodnamnet "Ramsey" med chefens goda minne.

I januari 1930 anlände Richard S utan sällskap till Shanghai. Där arbetade han i tre år. Vid den här tiden befann sig reaktionen på marsch över hela Europa, men i gengäld hade revolutionära flodvågor börjat dränka såväl Yangtze-kiangs som Huang Hes stränder, och Mao Zedong hade länge organiserat bondearméer på heltid. Inom kort skulle f ö också han marschera.

Händelseutvecklingen i Kina följdes därför med extra spánt intresse av politbyrån i Kreml. Att sedan kejsrerliga truppenheter från den nya militärmakten Japan ideligen sköt på allt som rörde sig, i synnerhet på kineser, bidrog på intet sätt till att Moskvas intresse svalnade.

GRU-arbetare Sorge gick vidare i ullstrumporna. I augusti 1933 blev Tokyo hans nya bas, och det var i Japan som hans agentinsatser blev ovärderliga och möjligen avgörande. Som kamouflage skrev han initierade artiklar om bl a Kina i Tredje rikets press och uppgav sig vara journalist. Vidare skaffade han sig partibok i NSDAP och framträdde som trosvis nazist både på tyska ambassaden och i japanska regeringskretsar. I maktens boningar aktades doktor Sorge högt, och många konsulterade honom i politiska frågor.

Nr 1004 betraktades kort sagt som en hedersman och som en av *de våra* uppe i elitskikten.

Med sig själv som nätspindel byggde han samtidigt upp en effektiv GRU- och 'spionring'. Där ingick jugoslaven Branko Vukelic, tyske radioteknikern Max Clausen plus två japaner, Miyagi Yotoku och Ozaki Hotsuni, med den sistnämnde i stjärnrollen som gruppens tvåa efter kamrat Ramsey. Ozaki hade nästlat sig in i den celebra Frukostklubben och hade på så vis blivit en av den japanske premiärministerns närmast förtrogna.

Nu hör det till saken att doktor Sorge inte bara fungerade oklanderligt som GRU:s utsände och i sin agentbefattning; han ägde även mer suspekta drag. Från och till drack han kopiöst mycket och fick återkommande lynneshutbrott. Dessutom använde han ofta knytnävarna mot oförvitligt folk, lyckligtvis enbart mot könsvarer av hans egen sort. Nästan alla slags kvinnor drogs f ö till honom likt vårblommorna till Tjuren Ferdinand – och omvänt. Av de mer prominenta som vilat i hans breda famn kan nämnas den berömda musikern (cembalo) Eta Harich-Schneider.

Också Aino Kuusinen arbetade för GRU, vilket hon bekräftar i den läsvärda memoarboken **Vi skola nästan alla dö** (Forum 1972). Skild från den politiske desperadon Otto Wille K anlände hon som "Elisabeth Hansson" till Japan 1935 men tillhörde aldrig Ramseys 5-mannagrupp (jfr sid 128f). Just den spionringen fick nästan ensam dra hela agentlasset för Moskvas räkning:

Tack vare Sorge och hans manskap blev sovjetledarna informerade om Hitlers angreppsplaner visavi Frankrike, Holland, Danmark och Norge flera dygn i förväg. Vidare kunde man ge klara och otvetydiga besked om innehållet i "antikomintern-pakten" (mellan Tredje riket och Japan) långt innan traktaten signerats. Även blixttattacken mot Pearl Harbor, i dec. 1941, förutsåg RS, bistådd av Ozaki, långt innan den skedde. Framför allt kände Sorge-cellen till (eller i varje fall anade man...) 'Barbarossa-projektet' redan i årsskiftet 1940-41. Dessvärre lyssnade Kreml till varningarna med bara ett kvarts Stalin-öra: den 22 juni gick Hitler till anfall på tre frontavsnitt utan att Röda armén, inledningsvis, gjorde någonting som helst. I princip hade förberedelserna varit obefintliga på sovjetiskt håll.

Men när fienden i ett senare skede belägrade Moskva, spetsade man äntligen sina försvarsöron i Kreml. Då hade Sorge och hans kombattanter gång efter annan försäkrat att Japan *inte* skulle bistå sin tyska axelbroder genom att anfälla sovjetmakten i ryggen, dvs i Sibirien. Följden blev att den ryska statsledningen kunde transportera östliga elitsoldater i hundratusental västerut till Moskvas fromma, och på så vis kunde staden hållas. Ockupanternas seger omintetgjordes.

Sorge-ringens bidrag till försvaret var naturligtvis oskattbart och kanske t o m avgörande. Men på den punkten lär vi aldrig få hundraprocentig visshet.

En av Tokyo-ensemblens två japaner, Miyagi Yotoku, hamnade genom en serie tillfälligheter i säkerhetspolisens nät på hösten 1941. Han torterades och knep ihop men föll slutligen till föga och angav sina kamrater. Sorge och Ozaki dömdes till döden och hängdes i november 1944.

Men i litteratur av äldre datum finner vi helt andra uppgifter. Både i överste Vernon Hinchleys **Spioner och kontrapioner** (Parnass 1963) och i **Fallet Sorge** (Berghs förlag 1952) av Hans-Otto Meissner får man veta att Tokko, japanernas SÄPO, avslöjade Richard S med hjälp av en kvinnlig "lockfågel" i form av en underskön dansös! Vidare heter det att dr Sorge aldrig röjdes undan, i varje fall inte 1944, däremot att han tog en lika blodig som efterlängtd hämnd på sin *dancing queen* genom att skjuta henne en kula för pannan så sent som 1947.

Allt detta får väl skrivas på de mer bisarra vandringsägnernas konto.

År 1964, långt efter avstaliniseringen, utnämndes agent Sorge till "Sovjetunionens Hjärte" och fick sin bild på frimärke m m. Men hade Richard S gjort sig förtjänt av detta epitet? *Var* han i den slutliga analysen en riktig hjälte? Ja, det tycker jag ... med reservation för att hjältedyrkan är en aktivitet, som jag vanligtvis inte förordar.

En seger för det nazistiska barbariet i världskriget hade ju om något varit en omätlig katastrof.

Mats Parner